

Рецензії

АПОЛОГІЯ ШЕВЧУКА У ПОШУКАХ КОРОГОДСЬКОГО

Корогодський Роман. У пошуках внутрішньої людини. – Сер.: Українська модерна література. – К.: Гелікон, 2002. – 208 с.

Назва книги Романа Корогодського про Валерія Шевчука з двотомника “І дороги. І правди. І життя” – “У пошуках внутрішньої людини” не тільки відразу дає відчуття філософічності тону всієї збірки есеїв, а й провокує багатозначність: хто перебуває в пошуках – Шевчук шукає внутрішню людину в своїх творах чи Корогодський в Шевчукові як митцеві? Здається, не дуже помилюся, коли дам “тотальну” відповідь: автор, спостерігаючи за пошуками внутрішньої людини в творах Шевчука, шукає тим самим внутрішнього себе, бачить себе у “внутрішньому” Шевчукові. У зв’язку з цим каламбуром спадає на думку Гомбровичеве “порнографічне” – “свій до свого по своє”. І хай випадковому читачеві, який не знає “нашого контексту” (в широкому значенні), цей вислів асоціюється саме з вищесказаним, а не з тим, на що може наштовхнути знову випадкова думка, коли він, той читач, відкриває книгу Корогодського про Шевчука в серії “Українська модерна література” і на перших сторінках знайомиться з редакційною радою серії: Валерій Шевчук, упорядник і автор проекту, голова редакційної ради, Роман Корогодський, упорядник і автор проекту, заступник голови...

“Шевчукіана” (спочатку виникає асоціація з лєнініаною, потім – з іліадою й московіадою) Романа Корогодського – це вже третя (вірніше – *це* тільки третя) книжка про творчість Валерія Шевчука, яка, отже, мусить чимось доповнювати дві попередні: “Художня галактика Валерія Шевчука” Людмили Тарнашинської та “Проза Валерія Шевчука: традиційне і новаторське” Анни Горнятко-Шумилович. Отже, перше прочитання книги – літературознавче.

Як і в класичній літературознавчій праці, що бере об’єктом свого дослідження прозу, в “Шевчукіані” Корогодського на різних рівнях можна знайти аналіз концепції героя, стилістичних особливостей, мотивів і сюжетів, оповіді, ситуації наратора, зрештою, філософської проблематики. Цій останній у рефлексіях про Шевчука, назагал, приділено найбільше місця – не є винятком і рецензована книжка, адже, як намагається довести Корогодський, “зерно самобутньої прози Валерія Шевчука – у філософському осяганні вічної теми”. Вічної теми добра і зла, тобто теми, канонічної для християнства; а Корогодський своєю книжкою заявляє про себе передусім як про “християнського” критика, що аналізує “християнського” письменника. Корогодський просто закриває очі на антицерковне християнство Шевчука, як воліє й майже не помічати цілого пласта творів письменника, написаних на історичну тематику (це зауважив автор вступної статті Олег Бурячківський).

Книжка вміщує аналіз ранньої прози Шевчука (“Біля вічної ріки, або У пошуках внутрішньої людини”), роману-саги “Стежка в траві” (“Втеча від самотності, або Апологія рідного дому”) та драматургії письменника (“З’ява світу на межі розуму. І серця”). Усі три студії об’єднані наскрізним мотивом пошуку Шевчукової концепції героя і стратегії його прописування – самотнього філософа в ворожому світі, надчутливої особистості, яка перебуває в процесі постійного становлення і йде в цей світ зі своїм буттям. Через те, як слушно зазначає есеїст, герой Шевчука за світосприйманням – поет, а настроєвість є

“константою стилю й поетики” письменника. Відтак, становлення особистості як самопізнання Корогодський справедливо вважає одним із найважливіших аспектів “осягання вічного”, пов’язаного із шуканням людиною свого “духового простору”. Ставши на цей шлях *пошуку*, тобто відмовившись від пасивного животіння, людина обирає для себе *дорогу*, дорогу від дерева пізнання добра і зла. Власне, на топосах “дороги”, “порогу” і “дому” будує Корогодський найкращі сторінки своєї студії. В інтенції дослідника дорога для героя Шевчукових творів є “дорогою від порога” — порога батьківського дому, яку проходить блудний син і яка приводить його знову на те ж саме місце, але вже з іншого боку — до тієї ж самої істини. Таким чином, дорога як “круте сходження до самого себе” закінчується, за Корогодським, віднайденням “дому”, символу гармонії людини із собою й зі своїм оточенням, заспокоєнням і панацеєю від самотності, що переслідує подорожнього. Батьківський дім виростає в нашого автора на цілий “символ віри шістдесятництва”.

Тут хочеться зробити перший полемічний акцент. Переконали, що “дорога” для Шевчука важливіша за “дім”. “Як правило, тут нема “великої дороги”, бо дія творів відбувається в уяві, у потоці свідомості героїв”, — пише Корогодський (с. 63). Це не зовсім так, згадаймо “Іллю Турчиновського”, “Петра утеклого”, “Око прірви”, “Початок жаху”, “У пазу Дракона”, де герої здійснюють своє буття саме на справжніх “великих дорогах”. Це, звичайно, могло б бути не настільки суттєвим, якби власне ці твори не привідкривали нам і “дорогу”, і “дім” трохи з іншого боку. “Дім” як початок “дороги” — субстанція звуженого духовного простору, що виштовхує творчу особистість — особистість, яка прагне себе творити — в “дорогу”, на пошуки самої себе. Наситивши свій непогамовний дух пізнанням добра і зла, людина таки повертається до “дому”, де й знає заспокоєння і гармонії. Отже, від виходу з “дому” як початкового моменту реалізації свободи до повернення як свідомого внутрішнього самообмеження, здобутого завдяки досвіду свободи, про-

лягає широчезний шлях *активної* людини, свобода якої безнастанно реалізується в постійному виборі. Порівнюючи два “екзистенціалізми” — Шевчуків і Корогодського, схиляюся до висновку, що екзистенціалізм останнього більш есхатологічний: остаточний момент гармонійного заспокоєння Корогодський ставить вище від досвіду свободи, тоді як Шевчук більше цінує екзистенцію, свободу в дії, що реалізується в творчому акті як спокуті, творчому акті з елементами демонізму. Отож, Корогодський вочевидь більше схиляється до екзистенціалізму Карла Ясперса, тоді як Шевчукові ближча філософія творчості Миколи Бердяєва. Дім виглядає у прозі Шевчука швидше як міраж, мрія, він може надихати на творчість, як рукавичка дами серця надихає рицаря на подвиги, але у своїй суті дім є місцем стагнації, туди повертаються знесилені справжнім, творчим життям — “*дорогою*”, герої Шевчука повертаються в дім в основному для того, щоб вмирати (як Ілля Турчиновський чи Сильвестр Білецький). “Одному дано вогню більше, іншому менше, зате не кожному дається донести його до кінця днів своїх. Більшість палких молодиків загасає в полоні родинних обов’язків та буденного життя” (“Три листки за вікном”). “Дім” виглядає навіть як спокуса — наприклад, для Михайла Василевича з “Ока прірви”, творчий дух якого змагався з мрією “знайти десь пригоже місце у світі і збудувати собі дім”, та все-таки переміг: “Заплющив очі, бажаючи побачити візію власного дому, але замість того уздрів Пересопницьке Євангеліє...”.

Жодною мірою не прагну заперечити тезу, що в творчості Шевчука наявна апологія “дому”. Але — абстрактного, символічного, “дому” в епоху “бездомності” (за Мартіном Бубером), тієї розірваної сітки нашого світу, яку ми латаємо “уподібненими” до звичних елементами, навчившись у такий спосіб долати своє “нема” і своє “ніщо”. Проте ідеал Шевчука принаймні не залишається в межах *родинного* дому, з ним конкурує *Via dolorosa* творчого вогню, “дорога”, а ідеальний герой зависає між візією родинних радощів і радісною самотністю на вежі зі слонової кістки.

Хочу висловити свою цілковиту солідарність із автором дослідження у справі засудження Шевчукового моралізаторства. Справді — і не тільки в драматургії, а й у прозі 1990-х років моралізм письменника, основні ідеї якого викристалізувалися вже раніше, доходять до тенденційності й повчальності. Однак не можу погодитися там, де Корогодський вступає в полеміку із Шевчуковою статтею про Валер'яна Підмогильного: “У вступній статті дістала своє втілення цілісна концепція Шевчука щодо принципу навчальності, моральності літератури. Цей принцип автор передмови [Шевчук написав передмову до книжки Підмогильного “Місто”. — К., 1993. — С.Я.] поєднав з екзистенціалізмом...” (с. 146). Нічого подібного! Це правда, Шевчук наголошує: “усі екзистенціалісти за своєю природою були моралістами”, але моральність літератури не може ототожнюватися із навчальністю й моралізаторством, вона засвідчує лише те, що твори екзистенціалістів є художнім осмисленням моральних, етичних проблем людства й особистості. Що саме такі проблеми мають у творчості письменників-екзистенціалістів особливий статус, гадаю, не може викликати заперечень. І, власне, на таких зразках європейської літератури зростала творчість Підмогильного. “Та який зв'язок таких констатацій з навчальністю, моральністю, відповідальністю перед читачем? — запитує наш автор. — Хочу трохи доповнити й прояснити *значно складнішу* картину самої філософії...” (с.147)) — і далі йде як “прояснення”... чималенька цитата з Ясперса. З навчальністю й моральністю ми вже розібралися. Що ж до відповідальності, то закиди Корогодського видаються тут мені дуже дивними, адже “відповідальність” — одна з основоположних засад як християнських, так і нехристиянських екзистенціалістів. Той-таки Ясперс у праці “Сенс і призначення історії”, яку цитує Корогодський, писав про загальнолюдський заповіт особистої відповідальності як спільне джерело Східних і Західних культур, що їх приніс із собою “вісьовий час”. Без особистої відповідальності людини, особливо митця, не міг собі уявити здійснен-

ня екзистенційного “проекту” Ж.-П.Сартр.

Утім, самому есеїстові моралізаторства аж ніяк не бракує. Не бракує й того, що я б назвав “зворотною заідеологізованістю”. Роблячи — не без дещиці іронії — зауваги на тему “модних” фрейдизму й неоніцшеанства, автор безоглядно йде за “модною” діаспорного літературознавства розглядати українську літературу під одним кутом зору — тоталітарного суспільства. Визнаючи за таким поглядом як одним з аспектів опису “колоніальної” та “постколоніальної” літератури цілковиту рацію, мене особисто насторожує емоційно-узурпаторське ставлення до проблеми тоталітаризму у “носіїв” досвіду. “Вчені вже сьогодні примудряються розглядати її [історичну категорію тоталітаризму. — С.Я.] в “дистильованому” вигляді, і ця препаратія вихолощеного емоційного змісту звучить як блюзнірство”, — пише Корогодський (с. 183 — 184). Тому багато не зрозумілих для мене чи “натягнутих” інтерпретацій, ліричних відступів і зайвий пафос у книзі я ладен пояснювати собі наявністю отого “емоційного змісту”. Єдиним критерієм для дослідника, що оперує таким інструментарієм, стає особиста харизма.

Нічого не маю проти, аби розглядати образ тоталітарного суспільства, скажімо, у “Птахах з невидимого острова”. Але безоглядне приписування цього образу раннім оповіданням (“Вечір святої осені”, “Десять кілометрів мовчання” та ін.) видається принаймні сумнівним. До того ж, такі інтерпретації виявляються “наносними”, — адже в статті, писаній 1980 року, подібні пасажі, напевне, не мали місця. Поредагувавши статтю в середині дев'яностих, автор, на жаль, не звернув уваги на свої твердження, які з тієї висоти часу вже не мали під собою доказової сили. Сюди належить, наприклад, вікове обмеження героїв Шевчука: “його цікавить підліток, юнак і дуже рідко люди зрілого віку” (с. 58). Так, але тільки в ранніх творах! Уже від початку вісімдесятих “юнаки” з'являються у письменника епізодично, етичне й художнє навантаження несуть на собі герої зрілого віку.

Непорозумінням вважаю відлякування читача від Шевчукових творів: “Шановний читачу, якщо ти прихильний до літератури,

у якій вирують події та пристрасті, полюбляєш гострий сюжет і вигадливу фабулу, зміну місця подій і декорацій, відчуваєш смак до гумору, екзотики, щиро раджу не читати творів В.Шевчука — нічого цього там не знайдеш” (с. 53). Шановний читачу, там усе це є! Взагалі, проблема елітарності чи герметичності творів Шевчука — більше проблема надумана: це показав свого часу ще Марко Павлишин. Не читатиме Шевчука лише шанувальник тваринних подій і пристрастей, що полюбляє дубовий сюжет і шаблонну фабулу, який замість смаку до тонкого гумору воліє бородаті анекдоти й для якого екзотика закінчується на Канарських островах.

Найкраще справляється Корогодський із основним своїм “завданням” — “на долях героїв простежити їхні спроби продертися до самих себе всупереч усім обтяжливим обставинам мертвотної дійсності, в якій герой мусить існувати” (с. 70). У цих людських історіях, цікаво оповіджених, найповніше проявляється авторський моралізм — у кращому розумінні — і чудово співіснує із Шевчуковим моралізмом, де життя — це музей, в якому за гіда править пам’ять, а за творця — совість. Відкривавчими мені видаються аналіз образу часу в повісті “Набережна, 12”, а також “кінематографічні” спостереження Корогодського над прозовими текстами, простеження зв’язку кінематографічності з композицією й від авторською нарацією.

Незважаючи на мої симпатії до зробленого Корогодським аналізу образів персонажів, не можу погодитися із закидами в недостатній психологічній обґрунтованості поведінки героїв у ранній прозі Шевчука. “Але от без будь-якої мотивації, — пише критик про героїню з “Набережної, 12”, — вчителька впадає в дитячий захват і на очах із суто екзистенційної героїні перетворюється на збуджену романтичну грацію, готову звернутися зі словом “рідний” до свого сусіда по комунальній квартирі...” (с. 91). Цікаво, яким чином мав “підготувати” автор цей “лірично-емоційний сплеск”? Мав би пояснювати, що вчителька також людина і жінка, а не просто носій ідеї “екзистенційної героїні”? А ще хочеться спитати: чи всі ми застраховані від емоційних сплесків і чи конче знаходимо логічну мотивацію для всіх наших вчинків?

А чи взявся б, скажімо, будь-який пересічний чоловік пояснити глибші причини своєї готовності “стрибати в гречку” (маються на увазі стосунки Віктора й Мирослави в повісті “Крик півня на світанку”), і чи не є “корисливий” мотив мотивом “психологічним”, навіть за відсутності “інтимного” (повість “Середохрестя”)? Не можна вимагати від письменника повної психологічної проясненості, адже тоді втрачається детективно-таємничий зміст психологічних учинків героїв (без цього детективізму неможливим був би, скажімо, “Лис” із Шевчукового роману “Дзигар одвічний”); прийоми прозового біхевіоризму вдавалися Шевчукові не гірше од Гемінґвея, Стейнбека чи Дос Пассоса. Як інакше, крім рудиментів “совецького” мислення, розцінювати критику Шевчукового неучтва у справах психології сім’ї? “Самотні люди в подружньому житті є найнещасливішими істотами, і в цьому загроза номер один для сім’ї” (с. 93). З цього, в моєму розумінні, міг би бути один логічний висновок: Шевчук шкідливий для радянської системи, бо своєю творчістю розбиває сім’ю як осередок суспільства! (звичайно, жарт). Справа, здається, полягає в тому, що Роман Миронович непомітно для себе соціологізує екзистенцію, забуваючи, що для Шевчука важливішою завжди залишається окрема, самотня людина із своїм “тут-буттям”, ніж будь-які форми колективу, навіть такі підставові й архаїчні, як сім’я.

Мушу заторкнутися ще одну проблему, яка у зв’язку із книжкою Корогодського глибоко мене занепокоїла, проблему ніцшеанства. Я можу зрозуміти природну нехоть християнського мислителя до філософії Ніцше, але важко мені збагнути, яким чином Шевчукова “моральність” може бути спрямована саме проти ніцшеанства. “Розумію, що *острах* виник, не міг не виникнути як захисний рефлекс проти “позбавлення коріння”, переоцінки “цінностей”, “переписання” (вже вкотре!) історії” (с. 150). Зайве казати, що неподобством є інтерпретувати Ніцше за Гайдеггером, а цитувати за Чижевським (с. 171). Методи переоцінки цінностей у Ніцше і Шевчука більше подібні, ніж відмінні! Ніцше не критикував культуру взагалі, він не сприймав тільки таку культуру, яка, спираючись на традиції в служінні її цінностям, *протис-*

тавлялася життю. Чи ж не така мораль і ніцшеанська філософія “духу тіла” промовляє до нас зі сторінок “Біса плоті”, “Розсіченого кола” чи “На полі смиренному”? А ніцшеанська концепція суспільства, що спирається на тезу радикального індивідуалізму з постулатом неперехідної опозиції особистості й колективу, суспільства як насилля над індивідумом, репресії більшості над одиничними інстинктами свободи? І побутову культуру, і Церкву обидва мислителі представляють як тиранію над особистістю і життям. Звідси не заперечення “коріння”, а навпаки — доглибне проникнення в генеалогію культури і діагностика сучасного її стану як сфальшованого, неавтентичного і хворого, критика тваринних інтересів філістерства і дрібноміщанства... Зрештою, це очевидні істини. І предметом атак була для Ніцше не історія, а історизм як догматичний цієї історії образ. І цей ряд подібностей між Шевчуком і Ніцше можна продовжувати — починаючи від концепції вільної творчості й закінчуючи повчаннями Заратустри писати символами і притчами.

Для книжки Корогодського, однак, цілком можливе й інше — не літературознавче прочитання (до речі, попередні мої критичні зауваги можна розцінювати й як своєрідний акт “ревності” на пункті “правильної” інтерпретації Шевчукової творчості). В такому ракурсі “У пошуках внутрішньої людини” бачиться мені цінним людським документом, сучасним зразком барокового *silva rerum*, прикладом асоціативної, чи “імпресіоністської”, критики, читацьким щоденником свідка епохи, занадто потужним ліричним засвоєнням і *при-своєнням* чужого тексту. Про слушність саме такого прочитання свідчить факт, що, за великим рахунком, про Романа Корогодського дізнаємося з книжки набагато більше за Валерія Шевчука. Це Корогодський зайнятий пошуками внутрішньої людини — внутрішнього себе, а те, що пошуки його позначені *вибірковістю*, — всього лише одне зі свідчень про нього самого. І він, як справжній митець, не ховається із цими свідченнями, адже, як сказав Ігор Калинець, поезія є “доносом на поета”.

Сергій Яковенко

КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІМАНЕНТНОСТІ

Шумило Наталя. Під знаком національної самобутності: Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ–поч. ХХ ст. — Київ: Задруга, 2003. — 254 с.

Пригадую, на захисті докторської дисертації Соломії Павличко один з її офіційних опонентів, Д.С.Наливайко, давши високу оцінку роботі, серед інших зауважень закинув авторці, що вона у підході до українського модернізму бере за основу американську модель, тимчасом як сформувалися інші моделі модернізму — італійська, французька та ін. Н.Шумило, спираючись на дослідження своїх попередників, формулює власну концепцію українського модернізму, яка ґрунтується на категорії національного. Зокрема, стосовно праці своєї попередниці С.Павличко “Дискурс модернізму в українській літературі” (К., 1997–1999)

вона пише: “С.Павличко, наголошуючи на амбівалентній позиції українських письменників стосовно західноєвропейського модернізму, обстоює думку, що модернізм в українській літературі не сформувався в естетичну систему. Але тут слід зробити суттєве уточнення: модернізм в українській літературі склався в свою естетичну систему, відмінну від естетичної системи на зразок західноєвропейської” (с.25). І пояснює, у чому, на її думку, ця відмінність: у неприйнятті світоглядного підґрунтя — занепадницьких настроїв, зумовлених кризовим станом культури Заходу, тобто неприйняттям декадансу.

Слово і Час. 2004. №8